

Слађана Илић

ТАЈНЕ СТВАРАЊА

Радосав Стојановић је један од најзначајнијих писаца средње генерације који је живео и стварао на Косову и Метохији (Приштина) до 1999. године, а од 1999, пошто је прогнан, живи и ствара у Нишу.

Стваралачки опус овог писца заснива се на два опсесивних темама: завичај и патријархални живот на југу Србије и живот и страдање српског народа на Косову и Метохији. Ове теме доминирају и у збирци *Еуридикини просиоци* у оквиру које су двадесет и четири приче сврстане у шест поглавља: *Записано у сновима*, *Ружа ветрова*, *Трагом копача блага*, *Питања за Творца*, *Аутогол* и *Различне*.

Будући да је рођен на југу (Црна Трава, Млачиште, 1950. године), да на југу живи и да добро познаје јужњачки начин живота, који је увек обележен чежњом и жалом за нечим, по чему је на трагу стваралаштва Боре Станковића, писац настоји да кроз упечатљиве, до краја изграђене ликове, зађе у суштину тог начина живљења, да дочара атмосферу једног доба на заласку. Настоји да, бар у писаном облику, сачува од заборава живот који неминовно одумире, чија је суштина далеко од суштине савременог тренутка, живот који се, захваљујући томе што нестаје, чини лирским и фантастичнијим него што заиста јесте и лагано прелази у мит.

Иако су приче заступљене у овој збирци по тематској основи регионалне, иако је већину прича аутор уметнички обликовао, служећи се претежно реалистичким поступцима, у њима уочавамо и низ карактеристика модерне прозе: субјективизам, лиризам – реализују се употребом лирских поређења, дескрипцијом, приповедањем претежно у првом лицу (понекад се приповеда и у трећем), увођењем елемената зачудности и фантастике, увођењем сновидног и заумног у јаву, употребом ироније, пародије, приближавањем гротесци.

Писац читаоца уводи у свет старине, користећи различите поступке: служећи се архаичним дискурсом карактеристичним за приповедани простор (Црна Трава, Косово и Метохија), уводећи различите врсте каталога – каталог старинских ствари из занатлијске радње, попис старих занимања, дајући панорамску слику старих градова и дочаравајући некадашњи живот у њима – Призрен (*Часовник који мери време уназад*). Уводећи сновидно и заумно у јаву (циклуси *Записано у сновима*, *Ружа ветрова*, *Трагом копача блага*), аутор онеобичава причу о судбини јунака, мистификује појмове времена, среће и пролазности, указује на повлашћеност предела сна у којима је човек увек срећнији него на јави.

Неколике приче заступљене у овој збирци заснивају се на елементима бајке и мита. У њима доминира атмосфера мрака, језовитости и зачудности, јунаци долазе из предела хтонског – але, духови: *Да знате, рекао је, да се не зачудите ако чујете, ја сам онај што је ухватио моћну Нирдалу!* (Чудак из Сејанице) Кроз приче о необичним бићима посредно је указано и на моћ приче и причања, на склоност маштовитог јунака приповедача измишљању. У вези с тим, у причама су заступљени и елементи хумора: *Погледали смо га са знатижељом, али и са зебњом да можда не мисли да уз помоћ својих голицавих прича код нас остане до Божића.* (Чудак из Сејанице)

Прича *Трагом копача блага* садржи и авантуристичке елементе, заправо, прича о авантуристичком подухвату (потрази за благом) је у функцији истицања идеје о значају љубави и моћи судбине. Њена лепота је заснована на неочекиваном, наглом обрту – авантуристичка прича се преображава у љубавну, одликује је и сентенциозност: *Кумашине мој, ништа на свету није узалуд. Све има свој наук, па и кад нам изгледа да није тако. Макар пошло и наопако – и то је наук! (...) Ако не у младости, а оно кад-тад човек пронађе своје злато!*

Ђаво и Кефало су алегоријско-сатиричне приче. У алегорију се уводе елементи чудесног и иронија која се приближава гротесци – у причи *Ђаво* комунисти испитују да ли ђаво постоји, пошто је већ извесно да Бог не постоји, а у причи *Кефало* спорове између становника митопоетског простора Добротина и Злотина, међу којима влада вечити реваншизам, решава плаћени целат. Служећи се поступком хиперболизације, писац ствара фантастичну причу у којој се основна мисао доводи до апсурда: *Нисте ви једини под капом небеском који је за срећу узео своју несрећу. Има један народ у историји сличан вама, који је дизао буне и устанке и кад треба, још више када не треба, па је још увек на историјској позорници. Да не кажем разделници...*

Догађаји на којима се заснивају ове две приче су тек кулисе иза којих се скрива прави смисао. Писац је приказао поремећаје у размишљању и понашању људи који су узроковани деловањем механизма тоталитарног режима.

Карактеризација јунака у приповеткама Радосава Стојановића се, осим дубоког залажења у емотивни свет јунака, заснива и на опису њиховог физичког изгледа, поступака и размишљања. Јунак приповетке *Трачки коњаник*, Рб Василије, буди асоцијацију на Дон Кихота: *Али када су на човеку почеле да се назире џоке: распасани хаљетак, одрпане чакшире и растршена бујна коса пуна трава и сламчица, схватили смо да то низ џаду на својој кљусини гичи Рб Василије, занесењак и лутан, који се после залудне борбе с ветровима на Вртопу, на врху планине, враћа дому да отпочине и прибере своју луду снагу и распретене хаљине.*

У функцији дочаравања разнородних моћи природе, симболичком причом о различитости мушког и женског ветра, служећи се прикривеном,

врло посредном алузијом, приповедач у причу укључује и елементе еротског. У функцији појачавања сугестивности служи се поступком антропоморфизације: *Мушки су они што из дна ждрела бију, у један мах дувају пуни силине. Што вуку на цуг. Али они знају брзо да стану, те те не изморе и не изможде као женски. Као да желе само да покажу своју снагу и моћ, а кад је покажу, повуку се. То им, чини се, задовољи алавост.* (Трачки коњаник)

Приповетке Радосава Стојановића садрже и фолклорне елементе – веровања, гатња, прорицања: *Ма, да му испунимо жељу – рекао је помирљиво он – да нам не урекне поље...* (Чудак из Сејанице); *...и све што се после тога са њим кроз живот збивало само је у томе имало потврду првог пророштва.* (Трачки коњаник)

И у овој збирци прича приказани су лице и наличје патријархалног живота – строго утврђени односи између припадника те заједнице, понашање мужа према жени, оца према синовима, снахама и унуцима, понашање снаха према свекрви (*Ждрепци, Дан за шишање јарића*), браће према сестри, статус жене у патријархалној заједници (*Љубав на качарском друму*), понашање чланова патријархалне породице према куму (*Слава на Светог Ранђела*), према путницима (*Чудак из Сејанице*)... .

У збирци су заступљене и приче које у своје пределе призивају детињство. Приповедач је бивши дечак који, служећи се ретроспекцијом, оживљава сећања на детињство – најпре на одрастање у патријархалној сеоској заједници, затим прелазак у град, уклапање у нову средину и прилагођавање другачијем начину живота. У тим причама (*Дан за шишање јарића, Халф на аут линији*), препознајемо одјеке Андрићевих прича о деци, понеку успомену или ожиљак, који су оставили трајног трага на даљи живот главног јунака, или су се, дубоко утемељени и прикривени слојевима нагомиланог животног искуства, одједном изненада појавили: *После неког времена открио је да старије ученике Клиф ипак шиша мало другачије. Тада је већ сам одлазио у берберницу. Шта би другари рекли кад би са њим видели и мајку?* (*Дан за шишање јарића*)

Други доминантан тематски круг у прози Радосава Стојановића су приповетке које говоре о страдањима Срба на Косову и Метохији. У збирци прича *Еуридикини просиоци* Стојановић у први план ставља догађаје који се на том простору збивају од осамдесетих година 20. века, преко ратова деведесетих, бомбардовања НАТО-а, па све до данашњих дана. Окосницу његових косовских прича чине судбине појединаца, њихови удеси, патње и страдања која готово да попримају елементе фантастике – неразјашњена смрт новорођенчета (*Прича без краја*), смрт сина у ратном метежу и вишегодишње тагање за његовим остацима (*Ој, Призрене!*), самоубиство (*Питања за Творца*), чежња и носталгија за прошлим временима, напуштеним и уништеним домовима (*Ој, Призрене!, Питања за Творца, Госпођа Еди*).

Читајући приче из овог тематског круга, које су карактеристичне по атмосфери језовитости и мрака, које су пуне драматике, у којој су пејзажи у функцији дочаравања психичког стања јунака, а песма у функцији исказивања најдубљег бола који није могуће савладати – *Ој, Призрене, што си опустео...!/Ој, Призрене, мој рођени граде!*, сазнајемо на које се све начине може исказати немерљива туга и колика може бити човекова патња.

Пошто смо и сами бар делимично били сведоци збивања, о којима се у збирци, тј. у косовским причама приповеда, у могућности смо да уочимо на који начин писац транспонује историјске догађаје у уметнички текст. Нарацију и у овом кругу прича проблематизује меланхолични, сетни и лирски дискурс који разоткрива апсурдну и трагичну стварност у којој се обрело мноштво обичних људи који нису у могућности да се изборе са сопственом и општом трагедијом и њеним далекосежним и немерљивим последицама.

Читајући збирку *Еуридикини просиоци* уочавамо да се простори страдања човека проширују, да се простиру и ван Косова и Метохије (трагедија у Грделичкој клисури и у Нишу 1999. године), а да се време страдања продужава и сеже до самог краја двадесетог века и не завршава се њиме (*Дурма*). Одједи страдања и патњи су присутни и у двадесет првом веку. Песимистичан је и логичан закључак да ће патња за изгубљеним домом и настрадалим ближњима трајати вечно и да немоћном човеку остаје само да покуша да покупи крхотине бившег живота и бића: *Једно је било оно доле. Ово овде је нешто друго. (Госпођа Еди)*

Поглавље *Различне*, како сам наслов каже, обједињава приче различите тематике којима је указано на различитост и специфичност темперамената људи који живе у разним крајевима (Косово и Метохија, Црна Трава, Лесковац), на обичаје и схватања живота Шиптара, Турака, Црнотраваца, Лесковчана...

Из приче *Цар друмова* сазнајемо како се наизглед безазлен сукоб завршио убиством и крвном осветом, из приче *Ђавоље семе* како је брачна превара уништила читаву породицу, а из приче *Шампион на љути папричики*, која је исприповадана на дијалекту и у којој доминирају вербална и ситуацијска комика, сазнајемо нешто детаљније о чувеним јужњачким манифестацијама – Роштиљијади и такмичењу у једењу љутих папричица.

У причама *Породична хармонија* и *Ђавоље семе*, служећи се ретроспекцијом, приповедач још једном у сећање призива детињство. Док је у првој призивање слика из детињства идилично, у другој је трауматично. Док се јунак приче *Породична хармонија*, Јаков, који је уједно и наратор, сећа свог заштићеног *краљевства* испод очевог радног стола, своје *шкољке са седефним поклопцем*, јунак приче *Ђавоље семе*, Тарик Насуф Ел Азар се, пишући писмо пријатељу, још једном сећа породичне трагедије (отац је због прељубе убио мајку) и преиспитује своју улогу у том догађају: *А јесам ли*

могао да спасим смрти ону која ме је родила? Колико сам крив, мој Хасане, не знам. (...) Распрти и мој бол и помози ми да примим свој део пакла!

Писац онеобичава ову причу, написану у две сотије, тако што њен први део даје у форми писма (Тарик Насуф Ел Азар пише пријатељу Хасану), а други приповеда прељубница – Тарикова мајка после своје смрти.

И док је прича *Породична хармонија* обележена мирном свакодневицом и безбрижним маштањима дечака, прича *Ђавоље семе* обележена је емотивним потресима свих чланова породице. Као да њоме приповедач још једном подсећа на мисао Иве Андрића да се човек целог века лечи од несрећног детињства.

Мора да је на крају, после написане двадесет и четири приче ове збирке, стваралац разрешио бар део мистерије у којој се нашао у насловној причи *Еуридикини просиоци*. Да је један од просилаца – то је извесно, да ли је Орфеј? Можда ту тајну зна само сат који *мери само срећне часове у животу власника*.

(Поговор књизи „Еуридикини просиоци“)